

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТИВНЕ ЯВИЩЕ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

POLITICAL OPPOSITION AS AN OBJECTIVE PHENOMENON OF PUBLIC LIFE

Морарь М.В.,

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри суспільно-гуманітарних наук*

Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

У суспільному житті будь-якої демократичної країни відносини між політичними опонентами будуються по лінії влада – опозиція, тобто опозиція – це об'єктивне явище суспільного життя.

Ефективність діяльності політичної опозиції залежить від багатьох факторів, зокрема: законодавчого визначення статусу опозиції; гарантії її прав; згуртованості авторитетного лідера.

Наголошується на тому, що політичні події 2013–2021 рр. в Україні свідчать про актуалізацію проблеми опозиції як складової частини політичного процесу та необхідність її нормативного визначення в межах державного законодавства. Крім того, події цього періоду привели до трансформації повноважень інститутів державної влади, повернення до конституції 2004 р., боротьби політичних еліт, протистояння у Верховній Раді, які перетворилися на постійний фактор і фактично паралізують дієвість законодавчого органу держави. Нагальною потребою на сучасному етапі є сильна демократична влада, консолідація усіх політичних сил (коаліції й опозиції) для збереження стабільності та міжнаціональної згоди.

Сучасне демократичне правління – це партійне правління. Вирішення суперечок і конфліктів між партійними лідерами або між більшістю й опозицією повинно відбуватися на основі «принципових переговорів», а не позиційних. «Теорія принципів переговорів» (Дж.В. Бертон, Р. Даль, Р. Фішер) передбачає вирішення політичних проблем на основі їхніх якісних характеристик, тобто виходячи із суті справи, а не торгу із приводу того, на що може погодитися чи ні кожна зі сторін. Цей метод передбачає прагнення сторін знайти взаємну вигоду там, де тільки можливо, а там, де їхні інтереси не збігаються, потрібно знайти такий компроміс, який був би обґрунтований будь-якими справедливими нормами незалежно від волі кожної зі сторін.

На жаль, сьогодні в Україні у кожній з конфліктуючих сторін на першому місці власні інтереси, тоді як народні обранці повинні захищати інтереси своїх виборців. Дестабілізація роботи українського парламенту 2013–2021 рр., постійне блокування роботи, низький коефіцієнт корисної дії у законотворчій і нормотворчій сферах дають підстави стверджувати, що можливість створення коаліції за демократичними принципами в українському парламенті надзвичайно низька.

У цьому контексті підкреслюється, що сьогодні особливо актуальним стає комплекс проблем, пов'язаних із законодавчим забезпеченням діяльності політичної опозиції. В Україні проблема парламентської опозиції досі залишається без юридичного вирішення.

Ключові слова: політична опозиція, політична партія, політична ідеологія, політичний процес, політична система, влада, громадське суспільство, держава.

In the public life of any democratic country, relations between political opponents are built along the lines of power-opposition, that is, opposition is an objective phenomenon of public life.

The effectiveness of political opposition depends on many factors, in particular: legislative definition of the status of the opposition; as a guarantee of its rights; solidarity authoritative leader.

The emphasis on the fact that political developments 2013–2021 in Ukraine testify to the actualization of the problem of the opposition as part of the political process and the necessity of its normative definition within the state law. Additionally, the events of this period led to the transformation of the powers of state institutions, the return to the Constitution of 2004, the struggle of the political elites, the opposition in the Verkhovna Rada, which has become a permanent factor and, in fact, paralyze the effectiveness of the legislature of the state, etc. The urgent need at the present stage there is a strong democratic government, and consolidation of all political forces (majority and opposition) to maintain stability and ethnic harmony.

Modern democratic government is party government. Disputes and conflicts between party leaders or between the majority and the opposition should be resolved on the basis of "principled negotiations" and not positional ones. "Theory of principled negotiations" (J.W. Burton, R. Dahl, R. Fisher) involves solving political problems on the basis of their qualitative characteristics, ie based on the substance of the case, rather than bargaining over what everyone can agree on from the parties. This method involves the desire of the parties to find mutual benefit wherever possible, and where their interests do not coincide, it is necessary to find a compromise that would be justified by any fair rules, regardless of the will of each party.

Unfortunately, today in Ukraine, each of the conflicting parties has its own interests in the first place, while the people's deputies must protect the interests of their constituents. The destabilization of the Ukrainian parliament in 2013–2021, the constant blocking of work, low efficiency in the legislative and rule-making spheres – gives grounds to say that the possibility of forming a coalition on democratic principles in the Ukrainian parliament is extremely low.

In this context, it is emphasized that today the special actuality is acquired the complex problems related to legislative support of the political opposition. In Ukraine the problem of the parliamentary opposition is still without a legal decision.

Key words: political opposition, political party, political ideology, political process, political system, power, social society and the state.

Постановка проблеми. Проблема політичної стабільності є однією з найбільш актуальних базових проблем сучасної України. Українське суспільство постійно перебуває у стані перманентних політичних криз. Політичні події 2013–2021 рр. в Україні свідчать про актуалізацію проблеми опозиції як складової частини політичного процесу та необхідність її нормативного визначення в межах державного законодавства. Події цього періоду привели до трансформації повноважень інститутів державної влади, повернення до Конституції 2004 р., боротьби політичних еліт, протистояння у Верховній Раді, які перетворилися на постійний фактор і фактично паралізують дієвість законодавчого органу держави. Нагальною потребою на сучасному етапі є сильна демократична влада, консолідація усіх політичних сил (коаліції й опозиції) для зміцнення незалежної держави.

З огляду на вищесказане сьогодні особливо актуальним стає комплекс проблем, пов'язаних із законодавчим забезпеченням діяльності політичної опозиції, зокрема регулювання правового статусу, механізми взаємодії влади та політичної опозиції. В Україні проблема парламентської опозиції досі залишається без юридичного вирішення.

Опозиція – це об'єктивне явище суспільного життя. Вона передбачає свободу думок, поглядів, діяльності різноманітних суспільних об'єднань, незалежність засобів масової інформації. Політична опозиція, на думку науковців, є ефективним засобом цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп, невід'ємною складовою частиною механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин. В українському парламенті політична опозиція представлена окремими політичними партіями, які пропонують альтернативній владі курс розвитку держави, проте, як слушно відзначає О. Гнаповський, виникає низка запитань: яким чином окремі політичні партії стали опозиціями, на що здатна політична опозиція, які механізми впливу на прийняття рішень владною більшістю використовує українська опозиція, не маючи закону про опозицію чи іншого окремого документа, що регулював би питання, пов'язані з цією проблемою [1]?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політична опозиція як невід'ємний елемент політичної системи була і продовжує бути актуальним об'єктом дослідження для багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців. Основними працями у цій царині вважаються дослідження Р. Даля, Дж. Сарторі та Х. Лінце. Значну увагу цьому питанню приділяли також О. Кіршхаймер, Р. Макрідіс, Д. Елерз, Р. Паннет, К. Палескі. Серед українських вчених слід відзначити М. Михальченка, Ф. Рудича, А. Пахарева, С. Бондаря, В. Журавського, М. Дмитренка, І. Ковалю та ін. Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що окремі аспекти цієї

проблеми достатньо активно вивчаються науковцями, але вона досі не вирішена і потребує подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження політичної опозиції як невід'ємного елемента політичної системи, а також обґрунтування й актуалізація необхідності її нормативного визначення в межах державного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, з латинської термін «*oppositio*» перекладається як «протиставлення». У сучасній науці це поняття трактується дуже широко: від протистояння владі, режиму, панівній ідеології до протистояння особистої позиції будь-якій організації або керівникові. Термін «опозиція» визначається політичною наукою як протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії, організація, партія, група, особа, котрі виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи загалом [6, с. 4; 28].

Історично, як явище політичного життя, опозиція існує здавна у таких формах, як палацова інтрига, повстання, державний переворот. На рубежі нового часу з'являється так звана «легітимна опозиція», її виникнення пов'язують із «Великою Хартією Вольностей» (1215 р.), що заклала основу британського парламентаризму, започаткувала розвиток права як засобу спротиву королівській владі. Будь-яке порушення декларованих прав і свобод із боку владних структур потребує активної протидії з боку громадськості, яка об'єднується в організації, спілки, асоціації, формує реальну опозицію панівному режиму [2, с. 223].

Законом України «Про політичні партії в Україні» також передбачені гарантії свободи опозиційної діяльності політичних партій, у т. ч. можливість викладати публічно й обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя [3].

У системі політичних відносин опозиція виконує помітні позитивні функції:

1) Сприяє відокремленню, відображенню й узагальненню інтересів груп населення, яких не влаштовують діяльність різних гілок влади в центрі та регіонах. Це дає можливість оприлюднити погляди та позиції значної частини населення, вивчити й врахувати ці погляди і позиції та скоригувати свою внутрішню та зовнішню політику.

2) Критика влади і протидія окремим не досить продуманим рішенням, діям політичних інститутів є інструментом демократії, своєрідним тренінгом для влади.

3) Розвиток головної «тріади» дій опозиції – критики, контролю, альтернативи – дає змогу владним інститутам бачити альтернативні рішення, шляхи розвитку, врахувати їх у своїй діяльності

та тим самим зменшувати конфліктність у суспільстві, розширювати соціальну базу реформ.

Водночас, як слушно відзначає М. Михальченко, не варто перебільшувати позитивну роль опозиції в Україні. Нерідко окремі опозиційні групи використовували демократичні норми та процедури як засіб захисту вузькокорпоративних інтересів та амбіційних претензій їхніх лідерів на всенародне представництво, цілі буцімто боротьби за владу для вузької групи людей, а інколи і просто окремих політичних авантюристів [4, с. 26]. Крім того, необхідно підкреслити, що в українському суспільстві є своєрідний «політичний спорт» – гра в опозицію. Є політичні сили, які оголошують себе конструктивною, непримиренною парламентською опозицією, але сьогодні оголошують себе опозицією, а завтра стають друзями влади.

Ефективність діяльності політичної опозиції, належне виконання нею суспільних функцій, на думку науковців, залежить від багатьох факторів. Серед них: законодавче визначення статусу опозиції, гарантії її прав; урахування позиції меншості у прийнятті рішень у парламенті; підтримка вимог опозиції громадянами; згуртованість сил опозиції, наявність авторитетних лідерів, конструктивної ідеології тощо.

Українське суспільство необхідних умов для формування й успішного функціонування опозиції ще не створило. Проблема «меншості» чи парламентської опозиції досі юридично не вирішена. Подеколи вона набуває політичної актуальності та, відповідно, суто політичних способів розв'язання без необхідного законодавчого закріплення. Підтвердженням належності цього питання до суто політичного поля слугує також і млявість законотворців щодо нього, зокрема і той факт, що за період діяльності Верховної Ради шостого скликання було зареєстровано лише один законопроект, присвячений інституціоналізації опозиції. У ньому пропонується таке визначення парламентської опозиції – це добровільне депутатське об'єднання депутатських фракцій (депутатської фракції) у Верховній Раді України та (або) народних депутатів України, котрі не увійшли до парламентської більшості, подали заяви про перехід в опозицію котрі які не погоджуються з офіційним політичним курсом парламентської більшості та Кабінету Міністрів України та (або) способом його реалізації, здійснюють контроль за діяльністю парламентської більшості та Кабінету Міністрів України, критикують їхню діяльність і пропонують альтернативну програму розвитку України та шляхи її реалізації.

У низці законопроектів попередніх скликань окреслено такі бачення опозиції:

– депутатські фракції, групи та позафракційні депутати, які заявили про свою опозиційність до офіційного політичного курсу;

– народні депутати України, котрі не увійшли до складу парламентської більшості та уклали Угоду про парламентську опозицію, яку підписало не менше двох третин народних депутатів України, що становлять парламентську меншість, але не менше однієї п'ятої від конституційного складу Верховної Ради України;

– добровільне об'єднання народних депутатів України – членів депутатських фракцій (груп), позафракційних народних депутатів України, які не підтримують політичний і соціально-економічний курс Президента України, діяльність Кабінету Міністрів України по його реалізації та пропонують суспільству альтернативну програму розвитку;

– систематичне вираження публічної незгоди певних парламентських груп і фракцій із політичним курсом Кабінету Міністрів України, спрямоване на зміну цього політичного курсу або усунення з посад окремих членів Кабінету Міністрів України або його відставку загалом [9, с. 22–23]

Таким чином, незважаючи на побутову очевидність поняття «опозиція», його формалізація може набувати різноманітних форм. Зокрема, важливим є об'єкт протистояння, яким бути визначений і Президент України, і Кабінет Міністрів, і безпосередньо парламентська більшість, і широке поняття «офіційного політичного курсу». Відповідно, мета опозиційної діяльності концентрується на зміні поточного політичного курсу держави, зокрема через пропозицію альтернатив або ж усунення з посад окремих членів уряду.

Центр Разумкова пропонує таке визначення опозиції: «це сукупність суб'єктів політичного життя, котрі виступають проти змісту політики, що реалізується чинною владою, та/або методів реалізації цієї політики, ведуть активну діяльність, спрямовану на те, щоб самим зайняти центральне місце у владній системі» [10, с.6]. Тож акцент зроблено на політичній боротьбі з метою помінятися місцями з більшістю. У цьому полягає важлива відмінність інституту опозиції в Україні від стабільних демократичних систем, у яких мета опозиції – корекція поточного урядового курсу задля відстоювання інтересів суспільства та професіональна підготовка альтернатив публічної політики.

В Україні, у найзагальнішому сенсі, розмежування між парламентською більшістю та меншістю проходить на основі сприяння чи протистояння поточному векторові та принципам розвитку країни. Зрозуміло, що такий поділ можливий лише за умов демократичного режиму, яким гарантується плюралізм і свобода думок. У позапарламентському просторі можливість незгоди з наявним станом речей забезпечується свободою об'єднань громадян, діяльністю політичних партій та іншими механізмами. За умов парламенту і владної

системи загалом гарантії плюралізму та максимальної свободи вираження думок поєднуються із міркуваннями щодо стабільності та цілісності державної політики. Відповідно, поділ на прихильників і противників актуальної публічної політики неминучий.

Сучасне демократичне правління – це партійне правління. Вирішення суперечок і конфліктів між партійними лідерами або між більшістю й опозицією повинне відбуватися на основі «принципових переговорів», а не позиційних. «Теорія принципів переговорів» (Дж.В. Бертон, Р. Даль, Р. Фішер) передбачає вирішення політичних проблем на основі їхніх якісних характеристик, тобто виходячи із суті справи, а не торгу із приводу того, на що може погодитися чи ні кожна зі сторін. Цей метод передбачає прагнення сторін знайти взаємну вигоду там, де тільки можливо, а там, де їхні інтереси не збігаються, потрібно знайти такий компроміс, який був би обґрунтований будь-якими справедливими нормами незалежно від волі кожної зі сторін.

На жаль, сьогодні в Україні у кожній з конфліктуючих сторін на першому місці власні інтереси, тоді як народні обранці повинні захищати інтереси своїх виборців. Дестабілізація роботи українського парламенту 2013–2021 рр., постійне блокування роботи, низький коефіцієнт корисної дії у законотворчій і нормотворчій сферах дають підстави стверджувати, що можливість створення коаліції за демократичними принципами в українському парламенті надзвичайно низька.

М. Михальченко визначає п'ять типів конфлікту інтересів, які породжують протистояння і взаємодію влади й опозиції:

1. Справжній конфлікт на основі різного підходу до державотворення. Існує об'єктивне зіткнення інтересів різних соціальних сил державницької й антидержавницької орієнтації.

2. Випадковий конфлікт інтересів, який залежить від випадкових обставин, що не завжди усвідомлюються учасниками, таких як тимчасове зниження або невивплата зарплат, сезонне коливання цін, волюнтаризм чиновників і т. п. Цей конфлікт легко подолати за умови усвідомлення та здійснення можливих альтернатив.

3. Змішаний конфлікт інтересів, викликаний факторами, що лише побічно пов'язані з об'єктивними – мовними, релігійними, культурними та іншими питаннями.

4. Неправильно приписаний конфлікт, який не належить до справжніх політичних, економічних, географічних чи інших причин.

5. Хибний конфлікт інтересів – не має об'єктивних підстав, але виникає внаслідок хибних уявлень або непорозумінь. Такого типу конфліктів в Україні багато на ґрунті суб'єктивного розуміння інтересів гілок влади, політичних

інститутів, регіонів або на ґрунті простих провокацій [4, с. 22].

Опозиція є невід'ємним компонентом, своєрідним індикатором демократичного суспільства та правової держави. Ф. Рудич зазначає: «Цивілізована опозиція – це коли суперечності між більшістю і меншістю не ставлять під загрозу основи конституційної та правової системи» [5, с. 6]. У класичному розумінні цивілізована опозиція – це коли не тільки партія, що перемогла, визначає законність і справедливість правил гри, а й переможена партія також. Хоча останній визнати це дається нелегко. Переможена партія повинна розуміти, що в ході суперництва зіткнулися лише земні інтереси, кожен із яких законний, і що благополуччя однієї зі сторін не досягається за рахунок іншої. Така опозиція не може вважатися конструктивною.

Конструктивна опозиція має бути альтернативною політичній стратегії та тактиці правлячих сил. Їхня взаємна конкуренція у межах наявних політичних систем зменшує зростання небезпечної поляризації сил, що існують у суспільстві та парламенті. Цьому сприяє вироблення чітких позицій сторін, які відображають їхні взаємини. Така опозиція неможлива без відповідальності політичних партій і їхніх лідерів. У сучасному українському суспільстві ще не створені умови для функціонування цивілізованої опозиції.

Взаємодія влади й опозиції повинна відбуватися на основі так званого «демократичного контракту». Такий контракт, на думку З. Балабаєвої, передбачає демократичний шлях вирішення конфліктів, що структурно протиставляють одне одному різноманітні групи суспільства у їхній боротьбі за владу. Він найкращий, оскільки не віддає перевагу пригніченню і знищенню суперника, а є успішним генератором нових соціальних відносин. Такий контракт привчає членів соціальної групи до загальноприйнятих договірних процедур. Влада закону не нав'язується тільки волею найбільш сильних, вона поступово стає результатом згоди найбільш слабких чи меншості, нехай навіть тимчасової [6, с. 137].

Необхідно підкреслити, що природа відносин між владою й опозицією нерозривно пов'язана із рівнем політичної культури української еліти. Отже, можна припускати, що реальні зміни та переведення взаємодій усередині політичної системи на демократичні та прозорі засади залежать від розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні та циркуляції політичного істеблішменту.

Специфіка української опозиції полягає в тому, що за роки незалежності України вона стала невід'ємною складовою частиною політичної системи. Практично всі провідні політичні сили за цей час встигли побувати як при владі, так і в опозиції.

Діяльність сучасної парламентської опозиції мала би здійснюватися на підставі політичних домовленостей із парламентською більшістю.

Сьогодні очевидним є той факт, що у суспільному житті будь-якої демократичної країни відносини між політичними опонентами будуються по лінії влада – опозиція. Політична опозиція є невідмінним компонентом, індикатором демократичного суспільства та правової держави.

Конструктивна опозиція має бути альтернативою, а не антагоністом політики, стратегії

та тактики панівної владної еліти. Автор підтримує думку дослідників, які вважають, що такої опозиції в Україні досі не існує. Опозиція не сприймається суспільством як реальна альтернатива владі, ефективність її діяльності залишається низькою. Сьогодні потреби політичного процесу України передбачають удосконалення правової бази функціонування політичних партій і необхідність нормативного визначення політичної опозиції в межах державного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проблеми діяльності політичної опозиції в Україні: шляхи оптимізації. *Науковий блог* : веб-сайт. URL: <https://naub.ua.edu.ua/2012/problems-diyalnosti-politychnoji-opozytsiji-v-ukrajini-shlyahy-optymizatsiji-2/>.
2. Дмитренко М. Політична система Україна: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції : монографія. Київ : Знання України, 2008. 544 с.
3. Політичні партії України : у 3 т. / уклад. Ю. Шайгородський. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2005. 920 с.
4. Сучасна українська політика і політологія про неї / Михальченко М.І., Курас І., Рудич Ф.М. та ін. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. С. 20–33.
5. Рудич Ф.М. Політична влада і опозиція в Україні: методологічний аспект. *Віче*. 2013. № 17. С. 18–21
6. Кукуруз О.В. Політична опозиція в Україні та Польщі: порівняльний аналіз : монографія. Київ : Наукова думка, 2010. 200 с.
7. Рудич Ф.М. Політичний режим в Україні: спроба політологічного аналізу. *Політичний менеджмент*. 2011. № 2 (47). С. 13–43.
8. Шемшученка Ю.С., Бабкіна В.Д., Горбатенко В.П. Політологічний енциклопедичний словник. Київ : Довіра, 2004. 740 с.
9. Як працює твій депутат: Інформаційно-аналітичний журнал / Л. Шевченко, С. Соколов, І. Борик. Київ : ГО Фондація «Відкрите суспільство». 2012. № 1. 71 с.
10. Влада і опозиція в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова : *Національна безпека і оборона*. 2002. № 7.